

## РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОКУРОРОМ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

### IMPLEMENTATION OF THE ADVERSARIAL PRINCIPLE BY THE PROSECUTOR AT THE FINAL STAGE OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

Нижник Г.П., керівник

Вараська окружна прокуратура Рівненської області

У статті досліджено реалізацію прокурором принципу змагальності на завершальному етапі досудового розслідування – ключової стадії кримінального провадження, що має визначальний вплив на подальший перебіг судового процесу. Принцип змагальності, закріплений у Конституції України та Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), розглядається як один із фундаментальних елементів справедливого судочинства, що втілює міжнародні правові стандарти, зокрема положення Європейської конвенції з прав людини та практику Європейського суду з прав людини. Надано обґрунтування завершального етапу досудового розслідування і у яких випадках прийняття прокурором рішень реалізовується принцип змагальності. Акцентовано увагу на ролі прокурора у забезпеченні рівності прав сторін, наданні захисту повного доступу до матеріалів, що підтверджують обвинувачення, а також тих, що можуть бути використані на користь підозрюваного чи обвинуваченого.

У межах дослідження проаналізовано розуміння принципу змагальності в юридичній літературі, охоплено підходи учених-правників до його змістовного наповнення. Визначено, що справжня змагальність у кримінальному процесі можлива лише за умови рівності процесуальних можливостей сторін обвинувачення та захисту. Зазначено, що прокурор відіграє центральну роль у забезпеченні реалізації цього принципу на завершальному етапі досудового розслідування.

Особлива увага приділена етапу відкриття матеріалів іншій стороні, який визначається як ключовий елемент завершення досудового розслідування. Зазначено, що саме з цього моменту стороні захисту відкривається повна картина доказової бази обвинувачення, що дозволяє їй належно реалізовувати свої процесуальні права. Придільена увага проблематиці відкриття стороною обвинувачення матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій, які мають доказове значення. У статті акцентовано, що обов'язок прокурора надати доступ до всіх матеріалів, у тому числі тих, що можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання, що забезпечує реальну реалізацію принципу змагальності.

Зроблено висновок, що повноцінна реалізація принципу змагальності на завершальному етапі досудового розслідування можлива лише за умови активної й відповідальної ролі прокурора, який забезпечує дотримання прав захисту, відкритість та доступ до матеріалів, а також рівність процесуальних можливостей, що є основою справедливого кримінального провадження в демократичній правовій державі.

**Ключові слова:** змагальність, прокурор, досудове розслідування, відкриття матеріалів, негласні слідчі (розшукові) дії, сторони кримінального провадження, права захисту.

The article explores the implementation of the principle of adversarial proceedings by the prosecutor at the final stage of the pre-trial investigation – a crucial phase of criminal proceedings that has a decisive impact on the further course of the trial. The principle of adversarial proceedings, enshrined in the Constitution of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine, is considered one of the fundamental elements of fair trial, reflecting international legal standards, particularly the provisions of the European Convention on Human Rights and the case law of the European Court of Human Rights. The final stage of the pre-trial investigation is substantiated, with an emphasis on the circumstances in which prosecutorial decisions embody the principle of adversarial proceedings. Particular attention is paid to the prosecutor's role in ensuring the equality of the parties' rights and granting the defense full access to materials supporting the charges, as well as those that may be used in favor of the suspect or accused.

The study analyzes the interpretation of the principle of adversarial proceedings in legal literature, presenting scholarly approaches to its conceptual content. It is established that true adversarial proceedings in criminal justice are only possible if the parties to the prosecution and defense enjoy equal procedural opportunities. The article emphasizes the prosecutor's central role in ensuring the realization of this principle at the final stage of the pre-trial investigation.

Special attention is devoted to the stage of disclosure of case materials to the other party, which is defined as a key element in completing the pre-trial investigation. It is noted that from this moment, the defense gains a complete picture of the evidentiary basis of the prosecution, enabling it to effectively exercise its procedural rights. The article also addresses the issue of disclosure by the prosecution of materials from covert investigative (search) actions that have evidentiary value. It is emphasized that the prosecutor is obliged to provide access to all materials, including those that may help establish the innocence or a lesser degree of guilt of the accused, or contribute to the mitigation of punishment, thereby ensuring the real implementation of the adversarial principle.

It is concluded that full implementation of the adversarial principle at the final stage of the pre-trial investigation is possible only if the prosecutor plays an active and responsible role in ensuring the observance of the defense's rights, openness and access to materials, and equality of procedural opportunities – all of which form the foundation of fair criminal proceedings in a democratic rule-of-law state.

**Key words:** adversarial proceedings, prosecutor, pre-trial investigation, disclosure of case materials, covert investigative (search) actions, parties to criminal proceedings, defense rights.

Принцип змагальності є одним із основоположних засад кримінального процесу, що забезпечує рівні можливості для сторін у процесі доказування та захисту своїх інтересів. Він закріплений у Конституції України (ст. 129), КПК України (ст. 22). У науковій літературі цей принцип розглядається як один із ключових елементів справедливого судочинства, що ґрунтується на міжнародних стандартах, таких як Європейська конвенція з прав людини та практика Європейського суду з прав людини.

У справі «Лазаренко та інші проти України» (№70329/12, п. 37) Суд нагадує, що принцип змагальності та принцип рівності сторін, які тісно пов'язані між собою, є основоположними компонентами концепції «справдливо-

вого судового розгляду» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції [1].

Виходячи з етимології слова змагальність – це прагнення змагатися, добиватися кращих результатів у чомусь порівняно з іншими [2, с. 464]. Л.М. Лобойко визначив принцип змагальності як правове положення, згідно з яким двом рівноправним сторонам (обвинувачення і захисту) забезпечується можливість брати активну участь у дослідженні обставин кримінальної справи перед незалежним арбітром – судом, який не може здійснювати інших функцій, окрім функції правосуддя [3, с. 49]. Як зазначає О.О. Мохонько змагальність – це засада кримінального судочинства, що передбачає розподіл функцій

обвинувачення, захисту і вирішення кримінального провадження. Наявність у сторін рівних юридичних можливостей для відстоювання своїх інтересів і є тим базисом та основою, без якої засада змагальності втрачає свій зміст [4, с. 252]. Для доповнення дискурсу доцільно звернутися до думки Г.В. Соловєва, який стверджує, що принцип змагальності є конституційно-правовим положенням, одним із основоположних засад кримінального процесу, який реалізовується у визначеній законом процесуальній формі, діє на всіх стадіях кримінального процесу, направлений на встановлення об'єктивної істини й захисту прав і свобод людини та громадянина [5, с. 886].

Попри численні інтерпретації поняття принципу змагальності, для його реалізації на стадії досудового розслідування необхідна наявність таких взаємопов'язаних елементів як сторони обвинувачення та сторони захисту. Баланс їхніх повноважень на завершальному етапі досудового розслідування є визначальним для дотримання цього принципу.

Що ж таке завершальний етап досудового розслідування і як у ньому забезпечуватися принцип змагальності саме прокурором?

Так, відповідно до ст. 3 КПК України досудове розслідування - стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження.

Слід розуміти, що закінчення, в розуміння ст. 3 КПК України це не одномоментна дія чи рішення. Завершення включає в себе цілу низку процесуальних повноважень та дій як сторони обвинувачення, так і сторони захисту з метою прийняття одного із зазначених рішення. Саме цей комплекс, регламентований процесуальним законодавством процесуальних дій, і розглядається мною як завершальний етап досудового розслідування. Щиголь О.В. виділяє три етапи досудового розслідування: початковий (з моменту внесення відомостей до ЄРДР), проміжний (з моменту повідомлення особі про підозру) та завершальному (з моменту відкриття матеріалів досудового розслідування в порядку статті 290 КПК України) [6, с. 164].

Рішення прокурора є визначальним для завершення досудового розслідування. Саме він надає оцінку всім зібраним доказам. У разі якщо вважатиме їх достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, або ж сам, або за його дорученням повідомляє підозрюваного, його захисника, законного представника та захисника особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, що досудове розслідування завершено. Залежно від виду кінцевих актів досудового розслідування Наталія Брожецька виділяє такі форми його закінчення як: 1) закриття кримінального провадження; 2) звернення до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності; 3) звернення до суду з обвинувальним актом; 4) звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру; 5) звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру [7, с. 23-24].

З огляду на форми завершення досудового розслідування та те, що принцип змагальності у кримінальному провадженні реалізовується за наявності сторони захисту, відповідно прокурор забезпечує його при відкритті матеріалів досудового розслідування іншої сторони. Саме на стадії відкриття, після отримання доступу до всіх матеріалів досудового розслідування у сторони захисту з'являється

комплексне уявлення про докази обвинувачення і формується остаточна стратегія і тактика захисту від подальшого кримінального обвинувачення в суді (якщо досудове розслідування буде закінчено направленням до суду обвинувального акта) [8].

Еволюція впровадження принципу змагальності у незалежній Україні відображає поступовий перехід від радянської моделі кримінального процесу до європейських стандартів. Як зазначав у роки чинності КПК 1960 року Попелюшко О.В., справжній змагальний судовий розгляд при теперішньому стані речей в кримінальному процесі не можливий [9, с. 94]. Значні зміни відбулися із прийняттям нового КПК України 2012 року, який запровадив чіткі гарантії реалізації змагальності та рівності сторін у кримінальному процесі, особливо на стадії відкриття матеріалів іншої сторони.

Так, новелою став обов'язок прокурора надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, у тому числі будь-які докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання. На протипагу цьому, сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді [10].

Порівняно з іншими країнами саме завдяки наявності права сторони обвинувачення знайомитися з матеріалами сторони захисту, на думку Хрущ О., засада змагальності на стадії завершення досудового розслідування є чіткіше вираженою. Це, безперечно, є процесуальною гарантією здійснення права на захист підозрюваним та водночас засобом перевірки повноти і всебічності проведеного досудового розслідування [11, с. 99].

Як зазначив Верховний Суд у рішенні від 25.04.2024 метою адресованої законодавцем сторонам кримінального провадження вимоги відкривати протилежній стороні матеріали при направленні справи до суду є дотримання процесуального балансу сторін, принципу змагальності шляхом створення кожній із них, а також потерпілим належних умов і рівних можливостей для ефективного відстоювання своїх позицій із тим, щоб кожна сторона мала достатньо часу для підготовки своїх доводів на основі тих доказів, які будуть використовуватися протилежною стороною [12].

Відповідно, на завершальному етапі досудового розслідування законодавець наділив сторони кримінального провадження процесуальною рівноправністю, без якої такий принцип кримінального провадження як змагальність не міг реалізуватись.

Водночас, сторона захисту наділена дискреційними повноваженнями щодо обсягу матеріалів, які мають бути відкриті стороні обвинувачення. Так, вона має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення [10].

Звичайно, це не сприяє забезпеченню виконання завдань кримінального провадження, передбаченого ст. 2 КПК України. А з іншої сторони, саме таке формулювання забезпечує ефективність принципу змагальності, так як обов'язок доведення винуватості покладено саме на сторону обвинувачення. При цьому під доведеністю вини слід розуміти не доведеність вини як одного з елементів суб'єктивної сторони злочину, а доведеність події злочину в цілому, в усіх її юридично значимих аспектах та властивостях – вчинення злочину обвинуваченим, його

вину у формі умислу чи необережності, мотиви злочину, злочинні наслідки і т. ін., тобто предмет доказування у вигляді предмета обвинувачення [13, с. 157]. При цьому варто не забувати який державний механізм у особі прокурора протистоять стороні захисту і які різні процесуальні можливості вони мають у процесі збирання доказів.

То ж розглянемо яка роль саме прокурора, як представника сторони обвинувачення на цій стадії. Так, однією з ключових гарантій реалізації принципу змагальності у кримінальному провадженні є обов'язок прокурора відкривати матеріали, зібрані під час досудового розслідування, стороні захисту. Відповідно до статті 290 КПК України, прокурор зобов'язаний забезпечити доступ сторони захисту до всіх матеріалів, що мають значення для кримінального провадження, за винятком випадків, прямо передбачених законом.

Змагальність передбачає рівність процесуальних можливостей сторін обвинувачення та захисту. У цьому контексті прокурор, як представник обвинувачення, відіграє важливу роль у створенні умов для ефективної реалізації прав захисту. Відкриття матеріалів дає можливість стороні захисту сформувати власну правову позицію, належним чином підготуватися до судового розгляду, своєчасно заявити відповідні клопотання, здійснити аналіз доказів, а також – реалізувати право на спростування доводів обвинувачення.

Особливого значення набуває обов'язок прокурора не лише надавати доступ до доказів, які підтверджують вину особи, але й до тих, що мають виправдувальний характер. Прокурор діє не лише як сторона обвинувачення, а й як гарант додержання законності на завершальному етапі досудового розслідування, виступає процесуальним суб'єктом, діяльність якого повинна забезпечувати прозорість провадження, недопущення маніпуляцій з доказами та, зрештою, – реалізацію справедливого судового розгляду.

Таким чином, належне виконання прокурором обов'язку з відкриття матеріалів стороні захисту є не лише процесуальною вимогою, а й ключовою умовою дотримання принципу змагальності, що має безпосередній вплив на справедливість усього кримінального провадження.

Однак, самого нормативного закріплення процесуальної рівності не завжди достатньо для реального забезпечення додержання принципу змагальності. Як свідчить практика, нерідко виправдувальні докази приховуються чи навіть навмисно знищуються стороною обвинувачення [9, с. 94].

Як приклад, окреме місце у питанні відкриття матеріалів стороні захисту займають результати негласних слідчих (розшукових) дій (далі - НСРД), які відповідно до вимог законодавства можуть містити інформацію з обмеженим доступом. Згідно з положеннями КПК України, сторона захисту отримує доступ до таких матеріалів лише після їх розсекречення. Це створює ризики вибіркового підходу до відкриття доказів, особливо коли вони мають виправдувальний характер.

Часто прокурор приймає рішення про можливість використання результатів НСРД без особистого ознайомлення з носіями інформації. Протоколи НСРД готує слідчий або оперативний працівник, а прокурор покладається

на узагальнену інформацію через високе навантаження, дефіцит часу та ресурсів. Через це докази, які можуть бути важливими для захисту, залишаються нерозсекреченими.

Внаслідок такого підходу сторона захисту фактично позбавлена можливості повноцінного ознайомлення з усіма доказами, що суперечить принципу змагальності. Це порушує справедливість, об'єктивність і рівність сторін у кримінальному процесі. Відсутність доступу до повного обсягу зібраних доказів унеможливує ефективний захист і ставить сторону обвинувачення в процесуально привілейоване становище.

Для забезпечення дотримання цього принципу слід передбачити процесуальні гарантії збереження та доступу до матеріалів НСРД. Йдеться, зокрема, про можливість звернення сторони захисту до суду з клопотанням про розсекречення таких матеріалів, а також про надання суду повноважень ухвалювати відповідні рішення.

Такі пропозиції узгоджуються з практикою Європейського суду з прав людини, зокрема у справах «Рой і Девіс проти Сполученого Королівства» (Rowe and Davis v. the United Kingdom), § 60» («Натунен проти Фінляндії» (Natunen v. Finland), §§ 47-49; «Матановіч проти Хорватії» (Matanovic v. Croatia), §§ 158, 181-182, які підкреслюють важливість відкриття всієї доказової інформації, у тому числі потенційно виправдувальної [14].

Забезпечення змагальності вимагає, щоб сторона захисту мала реальний, а не формальний доступ до всіх доказів, зокрема і до тих, які зібрані внаслідок проведення НСРД. Тому прокурор, як носій обов'язку об'єктивності та неупередженості, повинен розглядати питання розсекречення матеріалів не з позиції доцільності для обвинувачення, а з огляду на принципи справедливого судочинства та права на захист.

Підсумовуючи, на завершальному етапі досудового розслідування реалізація принципу змагальності прокурором набуває практичного змісту насамперед у процесі відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження. Саме на цьому етапі прокурор відіграє вирішальну роль у забезпеченні рівності сторін, адже саме він визначає обсяг доказів, які підлягають відкриттю відповідно до вимог статті 290 КПК України.

Прокурор зобов'язаний діяти добросовісно й об'єктивно, відкриваючи стороні захисту як докази, що підтверджують обвинувачення, так і ті, що можуть свідчити на користь підозрюваного. Такий підхід є запорукою дотримання засад справедливого судового розгляду, рівності сторін та сприяє встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Крім того, з метою повного й ефективного здійснення процесуальної функції, прокурор має використовувати передбачені новим КПК України можливості щодо витребування та копіювання речових доказів, документів або їх частин, а також ініціювання надання доступу до житла чи іншого володіння, якщо такі предмети чи документи знаходяться під контролем сторони захисту. Це дозволяє забезпечити баланс між сторонами, унеможливує приховування доказів, створює передумови для комплексного й об'єктивного розгляду кримінального провадження в суді, що є невід'ємною складовою реалізації принципу змагальності.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Берназюк Я.О. Міжнародні стандарти дотримання принципу змагальності в судовому процесі URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/779322/> (дата звернення - 10.11.2024)
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, 1728 с.
3. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій: навч. посібник. К.: Істина, 2005. 456 с.
4. Мохоцько О.О. Поняття і сутність засади змагальності сторін у кримінальному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 250 – 253.
5. Соловей Г.В. Теоретичні аспекти принципу змагальності в кримінальному процесі. *Форум права*. - 2012. - № 1. - С. 883-887.
6. Щиголь О.В. Монографія. Гарантії прав потерпілого та досудовому розслідуванні. Харків 2024. 300 с.

7. Брожецька М.Л. Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національний університет «Острозька академія». Острог, 2016. 252 с.
8. Михайленко В.В. Реалізація засади змагальності на стадії досудового розслідування (на матеріалах практики слідчих суддів Вищого антикорупційного суду) URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/185570-realizatsiya-zasadi-zmagalnosti-na-stadiyi-dosudovogo-rozsliduvannya-na-materialakh-praktiki-slidchikh-suddiv-vischogo-antikoruptsiynogo-sudu> (дата звернення - 11.11.2024)
9. Попелюшко В.О. Чи можливий справжній змагальний судовий розгляд в українському кримінальному процесі? *Право України*. – 2006. - №3 с.94-97.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n4136> (дата звернення – 20.11.2024)
11. Хрущ О.О. Діяльність прокурора під час відкриття матеріалів кримінального провадження за законодавством України та зарубіжних країн. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2 (48). С. 95–99.
12. Постанова Верховного Суду від 25.04.2024 у справі № 359/7790/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118788420> (дата звернення - 12.11.2024)
13. Попелюшко В.О. Проблеми кримінального процесу та захисту у кримінальній справі. Острог 2008. С. 399.
14. Постанова Верховного Суду від 17.05.2023 у справі № 607/20877/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111036691> (дата звернення - 12.11.2024)